

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 34.01

ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ВИД ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ

Барабаш О.О., к. ю. н.,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті обґрунтовано належність правопорушення до правової поведінки. Проаналізована історія розвитку уявлень щодо поняття «правопорушення». Охарактеризовано сучасні підходи до розкриття поняття «правопорушення». Названо ознаки та види правопорушень.

Ключові слова: поведінка людини, правова поведінка, правопорушення, дія, бездіяльність.

В статті обґрунтовано належність правопорушення до правової поведінки. Проаналізована історія розвитку уявлень щодо поняття «правонарушение». Охарактеризовано сучасні підходи до розкриття поняття «правонарушения». Названо ознаки та види правонарушений.

Ключевые слова: поведение человека, правовое поведение, правонарушение, действие, бездействие.

Barabasch O.O. TYPE OF LEGAL OFFENSE OF HUMAN BEHAVIOR

In the article the offense belonging to legal behavior. Analyzed the history of ideas about the concept of «offense». Characterized modern approaches to disclosure the term «offense». Named the characteristics and types of offenses.

Key words: human behavior, legal behavior, delinquency, action, inaction.

Постановка проблеми. Проблематика правопорушень була і залишається однією з провідних тем для досліджень як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній науковій думці. Правова теорія та юридична практика завжди привносили в наукові пошуки з питань розуміння суті правопорушення свої особливості. Так чи інакше, правопорушення є одним із виявів поведінки людини. Правопорушення належить до тих видів поведінки людини, які суспільством відносяться до негативної. Дослідження правопорушення як виду правової поведінки є необхідним з огляду на значне його поширення та значну шкоду, яка приноситься ним суспільству.

Стан дослідження. Теоретичною основою дослідження стали наукові праці учених: Ю.І. Римаренка, Я.Ю. Кондратьєва, В.Я. Тація, А.О. Штанька, Ю.А. Денисова, Л.А. Луць та ін.

Метою статті є обґрунтування віднесення явища «правопорушення» до правової поведінки, визначення поняття, ознак та видів правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж дослідити поняття правопорушення та його природу, зупинимось насамперед на терміні «правова поведінка». В.М. Кудрявцев, використовуючи термін «правова поведінка» для позначення одночасно і правомірної, і неправомірної поведінки, разом із тим відзначив, що цей термін викликає певну незадоволеність окремих дослідників, оскільки «етимологічно більш послідовним було б правовою поведінкою називати лише правомірні дії» [1, с. 43]. Наприклад, М.І. Матузов, вважає, що «правова

життя тому і називається правовим, що воно засноване на праві, законах, юридичних нормах». Він вважає помилкою розглядати «кримінальне життя» як правове життя у звичайному, позитивному його розумінні [2, с. 112], тобто автор ототожнює правову поведінку з правомірною. Однак не можна погодитися з позицією авторів, які ототожнюють правову поведінку з правомірною. Так, ще Гегель свого часу розрізняв право і неправу як категорії одного порядку – юридичного. Неправо – це те ж право, лише негативне [3, с. 112].

В.М. Кудрявцевим висловлена думка про те, що основна відмінність у межах правової поведінки – це відмінність між поведінкою правомірною і неправомірною, протиправною. Оскільки правова поведінка має два полярні різновиди, то і сама відповідальність складається з двох аспектів: позитивного і негативного [1, с. 231–232].

Враховуючи наведені вище думки, вважаємо, що правопорушення належить до одного з видів правової поведінки людини.

Виникнення та розвиток вчення про проступки і покарання, як і всі інші юридичні концепції і теорії, відбувалося шляхом політико-правових досліджень усіх часів, було підготовлене, як слушно зауважують сучасні юристи-науковці, всім попереднім соціально-політичним розвитком і накопиченим історичним досвідом з організації державно-правового життя і підтримання стабільності в суспільстві та державі [4, с. 205].

Зародки вчення про правопорушення знаходимо й у працях видатного давньогрецького філософа Аристотеля (384–322 рр. до н.е.).

З огляду на гостру соціальну кризу, яку переживала Греція в той час, цей філософ окреслював причини цієї трагічної ситуації для греків, які полягали, на його думку, в суперечностях, боротьбі в суспільстві, безпорядках. Людські вчинки, як він вважав, визначають ситуацію й, у свою чергу, самі визначаються нею. Помилка – основа нещастя, розбрату, лиха, злочинів і проступків. У праці «Поетика» Аристотель висловлює міркування з приводу того, що людина повинна відповідати за свої вчинки, порушує питання про свободу волі і вибору людини. Ці ідеї було розвинуто його послідовником – Епікуром [5, с. 87]. З приводу трагічної ситуації в країні також висловлював свою думку Стагірит: «Можливо, найсильніше розбрат цей зумовлюється тією відмінністю, яка спостерігається між доброчинністю і порочністю, потім між багатством і бідністю, а далі слідує і інші, більш або менш значущі причини» [5, с. 82]. Він також вважав, що законодавство необхідно використовувати розумно, обережно, оскільки часта зміна законів може сприяти зростанню правопорушень, непокорі закону [5, с. 83].

Наступним кроком у становленні вчення про правопорушення стала спадщина римського приватного права про деліктні зобов'язання, які згадуються вже в Законах XII таблиць. Слід звернути увагу на те, що спочатку поняття публічного правопорушення (злочину) та приватного правопорушення не існувало. Будь-яке порушення охоплювалося поняттям «делікт» (походить від лат. *delictum* – проступок), незалежно від того, які блага при цьому порушувалися, чиї інтереси зачіпалися тощо. Положення про делікти було закріплено і в Кодексі Наполеона (1804), який містив лише п'ять коротких за змістом статей. Про розвиток вчення про делікти свідчить Німецький цивільний кодекс (1896), стаття 31 якого стосується зобов'язань, пов'язаних із заподіянням шкоди. В Україні термін «делікт» офіційно в чинному законодавстві не вживається, але в доктрині і практиці є досить поширеним [6, с. 112].

Вчення про правопорушення свого подальшого розвитку набуло і в період Середньовіччя. Однак відомості про правопорушення та відповідальність за їх учинення в цю епоху в літературних джерелах вкрай обмежені. У середині XVII ст. цивілізація вступає в нову епоху, яку історики називають Новим часом. У цей період філософи у своїх працях також акцентували увагу на проблемі правопорушень та відповідальності за їх учинення [7, с. 24]. Так, англійський мислитель XVII ст. Томас Гоббс (1588–1679) у своїй праці «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та громадської» зазначає, що проступок охоплює будь-яку дію, висловлювання і бажання, що не відповідають правому розуму. Він вважає, що злочином є гріх, який полягає у вчиненні (дією і словом) забороненого законом або в невиконанні того, що закон велить. Гоббс підкреслює, що злочин відсутній доти, поки такого наміру не було виявлено будь-яким вчинком або словом, за наявності яких намір міг би стати об'єктом розгляду земним суддею [8, с. 305]. Він наголошує на

складності вирішення питання про пізнання правомірного та неправомірного вчинку. У цих положеннях простежуються зародки сучасного інституту правової поведінки. Філософ розрізняє злочини проти держави і проти приватних осіб, акцентуючи увагу на тому, що злочини проти держави є більш тяжкими порівняно зі злочинами проти приватних осіб. У кожному із названих сфер Гоббс розрізняє види злочинів, залежно від їх тяжкості [7, с. 24].

Визначальним у розвитку філософсько-правової думки Нового часу є те, що започатковано розмежування суспільних відносин за їх специфікою, тобто з'являються галузі права, які мають власний предмет правового регулювання. Так, право, що стосується власності, є предметом цивільного права; право, що стосується особистості, є предметом кримінального права [9, с. 200]. І, відповідно, поява галузей цивільного права і кримінального права, а також вчень про правопорушення, злочини та покарання свідчить про виокремлення цивільних правопорушень і злочинів.

Новітній час – це сучасна епоха в історії людства, яка характеризується безліччю філософських шкіл, течій і напрямів. Слід зазначити, на цьому новому, сучасному, наймогутнішому витку історії певною мірою повторюється духовна ситуація, яка свого часу склалася в Древній Греції, після Демокрита, Платона й Аристотеля. Тоді, як ми пам'ятаємо, знадобилося створення нових філософських шкіл і подальше розгортання діяльності попередніх, щоб сприйняти, переосмислити й засвоїти найбагатшу ідейну спадщину ранніх філософських систем. У Новітній час почали розроблятися комплексні теорії «середнього рівня»: філософії історії, філософії людини, філософії культури. У межах комплексної філософії культури дедалі більше розмежовуються спеціальні соціально-філософські теорії, зокрема філософія права [7, с. 31].

Водночас продовжувало розвиватися та вдосконалюватися вчення про правопорушення. Так, західний філософ права німецький вчений-юрист Ганс Кельзен (1881–1973) у своїй основній праці з філософії права «Чисте правознавство» (1934) досліджував категорії «акт» і «норми права». Він виокремлював цивільні делікти і протиправні акти і, відповідно, різні види відповідальності за вчинені правопорушення. Досліджуючи проблематику правопорушення, автор вживав терміни «не-право», «протиправний акт», «протиправність», «порушення права», «правопорушення», «делікт» та ін. Він стверджував, що відношення між протиправним актом і наслідком протиправного акту полягає не в тому, що вчинок чи відсутність вчинку пов'язані з актом примусу як зі своїм наслідком, а в тому, що цей вчинок – чи його відсутність – являє собою протиправний акт або делікт (саме такий зв'язок передбачає і традиційна юриспруденція). На його думку, не існує «правопорушення в собі», існує лише «заборонене правопорушення» [10, с. 132]. Цю тезу відображено в сучасному кримінальному праві у

вигляді принципу: немає злочину без закону, немає кари без закону. Науковець формулює ідею про те, що примусовий акт, який функціонує як санкція за вчинення протиправного акту (делікту), може бути спрямований не лише проти правопорушника, а й проти інших відповідальних осіб. Цю ідею відображено в сучасному цивільному законодавстві України.

Сьогодні склалося два найбільш поширені напрями загальнотеоретичного вивчення правопорушення. Один із них висвітлений у працях С.С. Алексеєва [11, с. 31]. Положення іншого напрямку загальнотеоретичного вивчення правопорушення сформулював І.С. Самощенко [12, с. 34]. Поряд із загальнотеоретичним дослідженням правової форми делікту робилися спроби встановити природу і сутність правопорушення як явища суспільного життя. Так, на думку І.С. Самощенка, теорія держави і права не може звести свою роботу до компілятивного викладення висновків галузевих дисциплін про окремі види правопорушень, вона повинна насамперед розкрити соціальну сутність правопорушень [12, с. 5].

Аналіз дефініцій правопорушення дає можливість вважати, що всі автори виділяють такі обов'язкові ознаки правопорушення, як: вчинення шляхом дії або бездіяльності, протиправність, вина та можливість притягнення до юридичної відповідальності. Поділяючи таку думку науковців на виокремлення обов'язкових ознак правопорушення, можна зробити висновок про те, що наведені дефініції різняться суттєвою ознакою. Так, перша група вчених визначає правопорушення суспільно небезпечним, друга група – або суспільно небезпечним або суспільно шкідливим, третя група – суспільно шкідливим [7, с. 70]. Не всі автори у своїх визначеннях дефініції правопорушення вказують суб'єкт вчинення правопорушення як на одну із суттєвих ознак та його властивості. Так, В.В. Копейчиков [13, с. 202] взагалі не вказує у визначенні суб'єкт вчинення правопорушення. Інші характеризують його як «деліктоздатну особу» або «деліктоздатний суб'єкт» (Л.А. Луць [14, с. 347]), як «праводієздатну особу» (М.М. Марченко [15, с. 580], або як «повнолітню осудну особу» (І.С. Самощенко) [16, с. 7]. Останнє твердження не можна вважати правильним, оскільки правопорушення може бути вчинене і неповнолітньою, але деліктоздатною (осудною) особою. Так, наприклад, у кримінальному праві суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність. За загальним правилом така відповідальність настає з 16 років, за тяжкі злочини – з 14 років. Із цього випливає, що суб'єктом правопорушення може бути і неповнолітня осудна особа.

Щодо поняття та ознак правопорушення ми підтримуємо думку А.О. Штанька, який під правопорушенням розуміє протиправне винне (або без вини) діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом права, що порушує правопорядок і заподіює (або може заподіяти) соціальну шкоду окремим особам, суспільству, державі та може тягнути за со-

бою юридичну відповідальність. Основними ознаками правопорушення є: діяння (дія або бездіяльність); протиправність як порушення об'єктивного та (або) суб'єктивного права; вчинення суб'єктом права; наявність вини правопорушника (при класичній моделі складу правопорушення); соціальну шкоду як сукупність негативних наслідків правопорушення; юридичну відповідальність [7, с. 72].

Важливим етапом у з'ясуванні сутності правопорушення як виду правової поведінки є проведення його класифікації. Значне теоретичне та практичне її значення полягає в даному випадку саме в тому, що це дозволяє на науковій основі здійснювати достатньо чітке розмежування між окремими видами правопорушень, сприяючи тим самим створенню найдоцільніших форм і методів боротьби з ними [17, с. 18–19].

В юридичній літературі найчастіше пропонується класифікувати правопорушення за ознакою (ступенем) суспільної небезпеки [13, с. 203] або за ступенем суспільної (соціальної) шкідливості [18, с. 255] на два види – злочини і проступки. Щодо першого критерію А.А. Піонтовський вважав, що суспільна небезпека характеризує будь-яке правопорушення, а не лише злочин. Тому він пропонував розмежувати правопорушення не просто за ознакою суспільної небезпеки, а за ступенем суспільної небезпеки [19, с. 47]. Така точка зору сьогодні поширена в загальній теорії права. Так, М.С. Малеїн зазначає, що правопорушення різні за ступенем шкідливості і тому різні за ступенем суспільної небезпеки [20, с. 8–10].

В.Л. Кулапов вважає класифікацію правопорушень за ступенем їх соціальної небезпеки (шкідливості) «найбільш розповсюдженою та соціально значимою». На його думку, злочини відрізняють максимально можливим ступенем суспільної небезпеки, тоді як проступки – меншим ступенем такої небезпеки. Проте В.Л. Кулапов не називає критеріїв, за якими можливо визначити ступень суспільної небезпеки [21, с. 589–590].

Найбільш детальну, на нашу думку, класифікацію правопорушень навів А.О. Штанько, а саме: залежно від соціальної або особистої значимості – на проступки (шкідливі правопорушення) та злочини (небезпечні правопорушення); за галузевою належністю – на конституційні, кримінальні, адміністративні, цивільні, трудові, земельні, фінансові, дисциплінарні, та ін.; за сферами суспільних відносин або за сферами громадського життя – в економічній сфері, в політичній сфері в екологічній сфері, в соціально-побутовій сфері, в освітньо-навчальній сфері та ін.; за галузями народного господарства – в промисловості, на транспорті, у сільському господарстві; за видами юридичної діяльності – правопорушення у правотворчій і правозастосовній діяльності; за суб'єктами – вчинені деліктоздатною фізичною особою і вчинені юридичною особою; за колом осіб – особові і колективні; за формами вини – умисні і необережні; за характером нормативно-правового припису – матеріальні і процесуальні; залежно від оцінки спричиненої шкоди – правопорушення

з матеріальним складом і правопорушення з формальним складом та ін. [7, с. 120].

Висновки. Правопорушення як вид поведінки носить негативний характер та є небажаним проявом юридично значущої поведінки людини. Визначення поняття та ознак правопорушення як виду поведінки людини має теоретичне та прикладне значення, зокрема є основою для подальших досліджень у цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение : норма и патология / В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с.
2. Матузов Н.И. Актуальные проблемы теории права / Н.И. Матузов. – Саратов : Саратов. гос. акад. права, 2003. – 510 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Георг Вильгельм Фридрих Гегель ; [пер. с нем., ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц ; авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсесянц]. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
4. Проблемы теории государства и права : [учебное пособие] / [под ред. М.Н. Марченко]. – М. : Проспект, 1999. – 502 с.
5. Воронина Л.А. Основные эстетические категории Аристотеля / Воронина Л.А. – М. : Высш. шк., 1975. – 126 с.
6. Міжнародна поліцейська енциклопедія : [у 10 т.] / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2003 – Т. 1. – 2003. – 1232 с.
7. Штанько А.О. Правопорушення як вид поведінки : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А.О. Штанько. – Київ : Б.в., 2009. – 272 с.
8. Гоббс Томас. Избранные произведения : [в 2 т.] / Томас Гоббс. – М. : Мысль, 1964. – (Философское наследие). – Т. 1. – 1964. – 583 с.
9. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет : [в 2 т.] / Георг Вильгельм Фридрих Гегель ; сост., общ. ред. А. В. Гулыги. – М. : Мысль, 1973. – (АН СССР. Ин-т философии. Философ. наследие). – Т. 2. – 1973. – 630 с.
10. Кельзен Ганс. Чисте правознавство : [з дод.] : Пробл. справедливості / Ганс Кельзен ; [пер. з нім. О. Мокровольсько-го]. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
11. Денисов Ю.А. Методологические предпосылки исследования правонарушения / Ю.А. Денисов // Изв. вузов. Правоведение. – 1976. – № 6. – С. 31–36.
12. Самощенко И.С. Понятие правонарушения по советскому законодательству / И.С. Самощенко ; ВИЮН. – М. : Юрид. лит., 1963. – 286 с.
13. Колодій А.М. Загальна теорія держави і права / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.] ; за ред. В.В. Копейчикова. – [стереотип. вид.]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
14. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права : [навч.-метод. посібник (за кредитно-модульною системою)] / Л.А. Луць. – К. : Атіка, 2008. – 411 с.
15. Общая теория государства и права. Академический курс : [в 2 т.] / под ред. проф. М.Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998 – Т. 2 : Теория права. – 1998. – 640 с.
16. Самощенко И.С. Правонарушения и юридическая ответственность / И.С. Самощенко. – М. : ВЮЗИ, 1966. – 30 с.
17. Блажко П.К. Совокупность правонарушений по советскому праву : (Понятие и юрид. значение) / П.К. Блажко. – Казань : Казан. ун-т, 1988. – 97 с.
18. Комаров С.А. Общая теория государства и права : [курс лекций] / С.А. Комаров. – [2-е изд., исправ. и допол.]. – М. : Манускрипт, 1996. – 312 с.
19. Кузнецова Н.Ф. Избранные труды / Н.Ф. Кузнецова ; [предисловие акад. В.Н. Кудрявцева]. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 834 с.
20. Малеин Н.С. Правонарушение : понятие, причины, ответственность / Н.С. Малеин. – М. : Юрид. лит., 1985. – 192 с.
21. Теория государства и права : [курс лекций] / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.